
Христо Глушков/H. Glushkov

БУДИТЕЛИ И ПОТОМЦИ

*The Leaders of the Bulgarian Revival and Their
Inheritors*

Празниците имат важно място в историческата съдба на всеки народ. Те допринасят в значителна степен за съхраняването на неговата памет, като напомнят на поколенията за осъществени национални стремежи, за драматични социални сътресения и политически стълкновения. Празниците утвърждават положителни традиции, тъй като са израз на признателност към предшествениците и техните благородни усилия за добруване и просперитет, обвързват миналото, настоящето и бъдещето с реализирането на националните идеали и общочовешките ценности.

Като всеки народ, оставил многовековна диря в общественото развитие на Югоизточна Европа и Балканите, ние, българите, утвърдихме свои празници – професионални, религиозни и политически. На 3 март отбелязваме възкръсването на българската държавност, на 6 септември – Съединението на Княжество България с провинция Източна Румелия, а на 22 септември провъзгласяването на независимостта. Ако по тяхната целесъобразност се отправят макар и епизодични възражения, то два от българските празници се приемат безусловно от всички поколения, съсловия и политически институции – 24 май, празника на славянската писменост и българската култура и 1 ноември – деня на народните будители.

Дълбокото и искрено уважение, с което се посрещат тези два наши празника, е показателно за уважението към хората на духа – учители, книжовници, монаси, зографи. Приема се, че будителството води своето начало от средата на IX век, от делото на Кирил и Методий, на техните ученици и последователи. В епохата на Възраждането ролята на будителите придобива далеч по-машабни измерения. Първите организирани чествания на будителите датират от началото на XX век, когато спонтанно се заражда идеята да се отдаде официална почит към тружениците на духа. През 1909 г., по инициатива на група интелектуалци в Пловдив, със скромен обряд са чествани местните родолюбци. В условията на национална катастрофа след Първата световна война и нерелизирани идеали за обединение

на всички българи се чувства силно необходимостта от укрепване на българската духовност и съхраняване самочувствието на нацията.

Преценено е, че празникът на будителите е полезно да се чества първоначално във всички възрожденски селища, излъчили заслужили дейци на образованието и културата, а едва след това да се превърне в ден на национална почит. Големият литературен историк проф. Боян Пенев определя и сполучливото название на празника – Ден на народните будители. Инициаторите за празника възприемат датата 1 ноември – най-уважавания от трите празника на св. Иван Рилски, който напомня за пренасянето на неговите мощи от Средец в Търново през 1189 г.

През 1922 г. министърът на просветата Стоян Омарчевски информира просветните и културни институции в страната, че първи ноември се обявява за ден на народните будители. По тогавашния календар на българската православна църква на този ден се отдава почит към свети Иван Рилски. От 1922 г. 1 ноември се отбелязва като общонационален празник, а Стоян Омарчевски става изразител на желанието на мнозина съвременници тогава да се определи празник на онези значими по дух българи, които “са ни спасили и са ни направили народ”.

Така 1 ноември заема трайно и заслужено място в националния календар. След 1944 година 1 ноември не се празнува поради въвеждането на държавен атеизъм като официална идеология, както и поради съпадението с рождената дата на царица Йоана и уличните сблъсквания между бонсисти и легионери. След политическите промени в края на 1989 г., по идея на обществени и неправителствени институции, с решение на Народното събрание от 1992 г. е възстановено честването на Деня на народните будители като национален празник.

Уважаеми колеги,

Народните будители изпълниха успешно една мащабна мисия – национално осъзнаване на българите и формиране на самостоятелни политически, просветни и църковни институции във възродена България. При отсъствието на българска държава в периода XV–XIX век, в условията на чуждо политическо владичество, на доминиращо гръцко влияние в православната църква, на католическа и протестантска пропаганда, тъкмо будителите опазиха българската нация от неизбежно асимилиране. Бих искал да напомня, че дори до началото на XIX век в Османската империя религията изпреварва националността при определяне на етническия характер на поданиците на султана и мнозинството от чуждите дипломати и пътешественици определят всички православни общности на Балканите като гърци.

В този смисъл формирането на българската национална идентичност е продължителен, труден и дори мъчителен процес, осъществяван по думите на френски дипломат с „фанатична ревност”. “Тук – пише барон дьо Ринг в доклад от Пловдив до своя министър в Париж – нашите религиозни ордени функцио-

нират в средата на по-напреднали раси в цивилизацията, горди с техния произход и с историческото си минало. Някои от тези етноси, като гърците, а отскоро и българите, са успели след дълги страдания да реализират една част от своите национални аспирации. Тяхната вяра, техният език, тяхната националност оформят в представите им едно неделимо цяло.”

С тази здрава връзка между вяра и национална идентичност при българите друг дипломат – Гюстав Лафон обяснява раждането на онази “фанатична ревност”, с която те се защитават срещу всичко и всеки, който е подозиран, че се подготвя да им нанесе вреда. От тук идва и резервираното поведение на православието към католическите мисии, което рефлектира и върху влиянието на Франция като тяхна покровителка.

В периода на Възраждането подбалканските селища се превръщат в истински крепости на формиращата се българска нация, в които трайно се съхраняват народните традиции, език и вяра. Още в процеса на утвърждаването им като важни занаятчийски и производителни селища, успоредно с интензивния стопански ритъм, в тях се създава специфична духовна атмосфера, която привлича просветители и любознателни юноши от съседни и по-далечни краища на българските земи. Стопанският подем у нас през втората четвърт на XIX век не само улеснява, но и изисква създаването на по-модерни училища, възприемането на нови форми на обучение и промяна в тематиката на преподаване. Така възходът на занаятите и стопанската инициатива в този район не само предизвиква икономически промени, но поражда и траен интерес към развитието на просветата и легализира надеждата за самостоятелно културно, църковно и политическо усъвършенстване на българския народ.

В такава благоприятна социална атмосфера бяха възпитавани и се подготвяха за бъдещата си дейност поколения българи, между които и едни от най-ярките представители на нашето Възраждане – книжовници, стопански дейци, революционери и писатели. Ако степенуваме участието на отделните български области в проявите на националната революция, то селищата от подбалканската долина имат значително предимство пред останалите, тъй като излъчиха десетки родолюбци, които възглавиха просветните и църковните борби, както и освободителното движение за отхвърляне на османското владичество. Едва ли е необходимо сега да се посочват имената на популярни национални герои, на класици на българската литература и журналистика, на заслужили просветители и патриоти, родени в подбалканските селища.

Клисура даде на България патриарха на българската просвета Христо Данов, Панагорище – Нешо Бончев и проф. Марин Дринов, първият български професионален историк, учен с висока квалификация и задълбочени познания в областта на медиавистиката и славистиката. Негова е идеята за създаването на Българското книжовно дружество Калофер е родно място на учителя Ботьо Петков и сина му Христо Ботев, възторжения гений на нашата национална революция,

Сопот – на Иван Вазов, Копривщица – на Любен Каравелов и Найдено Геров, Карлово – на дарителите Евлоги и Христо Георгиеви, а в местното училище четвърт век преподава един от най-известните възрожденски просветители – Райно Попович, преводач и книжовник. Той е поканен за учител в Карлово през 1828 г. По това време училището в града е елино-българско. В него наред с изучаването на гръцки език учениците усвояват четене и писане на български език. Преподаването на Райно Попович се отличава с по-достъпни за децата методи на обучение, като преподаването на гръцките езикови форми той извършва с понятия от родния български език на учениците. В спомените си Гаврил Кръстевич подчертава тъкмо този факт: “Преподаването му беше всякога много изкусно, сладостно и ясно и с всички исторически и други потребни разяснения придружено.” Карловското училище обезпечаваше на завършилите класическо образование с усвояване на гръцки език и литература, което привличаше предимно деца на заможни българи, имащи делови отношения с гръцки търговци.

Самият Райно Попович нарича себе си елино-гречески учител. Неговото увлечение по гръцки език и литература не е случайно и предизвиква още тогава множество упреци по отношение на неговите убеждения. Възпитаник на гръцки училища в Солун и Букурещ, той счита, че българският народ трябва да се образова като просвещението му се постави на модерни начала и се скъса решително с килийното училище. По негово мнение само усвояването на гръцки език и култура ще допринесе за изравняването на българите с напредналите в стопанско и културно отношение европейски народи. Увлечението по гръцки език на този заслужил просветен труженик може да се обясни единствено със стремежа му да приближи към своите ученици в едно време, когато езикът на българите не е бил обработен, а книжнината им – все още много бедна.

В крайна сметка Райно Попович възприема схващането, че българските деца трябва да учат и пишат на говоримия народен език. По този повод той признава: “Между това ние в онази епоха се борехме и за бащиния ни език, мислейки, че нашите еднородци са останали в такова голямо невежество само поради това, че по-рано не са приели гръцкия език поради непримирие и стара омраза към гърците”.

Райно Попович допринася твърде много за развитието на просветното дело в национален мащаб и с разнообразната си книжовна дейност. През втората четвърт на XIX век са отпечатани и разпространени няколко негови преводни съчинения, сборници с религиозна тематика и други книги: “Христоматия и благонравие, “Робинзон Крузо”, „Басните на Езоп”. Благодарение на авторитета и усърдието на учителя, през 30-те карловското училище получава широка популярност и привлича ученици от цялата страна. „Чрез своя прочут учител – пише Марко Балабанов – тоя градец минавал като огнище на просветата, като център най-вече на елинското учение”. През учебната 1834–1835 година в Карлово учат Георги Раковски, Евлоги Георгиев, Гаврил Кръстевич. Ученици на Райно Попович са и Ботьо Петков, Сава Филаретов, Иван Богоров, Христо Георгиев и други български патриоти.

Но в едно слово, посветено на будителите, би трябвало да споменем и Неофит Рилски от Банско, Георги Раковски от Котел, Васил Друмев и Добри Войников от Шумен, братя Миладинови от Струга, Добри Чинтулов от Сливен, Петко Славейков от Търново, Никола Козлев и Цани Гинчев от Лясковец. Еленското класно училище, открито през 1843 г. и устроено изцяло за подготовка на учители, е ярък пример за духовния подем на Възрожденска България. Тъкмо за това този център на знания е наречен „Даскалоливница”. Основател на училището е Иван Момчилов, виден възрожденски учител, издател и книжар. Автор е на „Старобългарска граматика”.

Впечатляващо е, че първите значими будители са свещеници – Паисий, Софроний, а по-късно Матей Преображенски, Иларион Макариополски, Неофит Бозвели, Антим I, Максим Райкович, Панарет Рашев. В тяхната дейност доминира искрено родолюбие, стремеж да насърчат просветата и книжнината. Максим Райкович предоставя наследството си за училищата в Дряново и Лясковец, а Панарет Рашев поддържа студенти и ученици, подарява книги и колекция от периодични издания за търновските училища. В Букурещ съдейства за откриване на българско училище, а на Търновската община подарява 10 000 жълтици за откриване на духовна семинария.

Дейността на будителите е съпроводена с неразбиране, финансови затруднения и многобройни препятствия от различно естество. Изразител на разочарованието си от пасивността на своите сънародници става талантливия ни поет, учител и журналист Петко Славейков, който през 1874 година е поканен за учител в Одрин и пристига в града с намерение да открие българска гимназия. Изоставен от заможните българи, изолиран, Славейков пише: “Българите, студени и заспали хора да ги имаш за сътрудници, а да имаш за противници продерзливите и безочливи гърци, а още и интригантите униати. Тези последните ги е много жегнало моето присъствие тука и всякак интригуват за отчаянието и несполуката ми”. В поверително писмо от 10 май 1885 година екзарх Йосиф пише на министъра на външните работи и изповеданията Иван Панов: “Градът Одрин е почти погърчен, в него току-речи не се намират местни българи – граждани с образование, които да са проникнати от българско народно чувство.”

Будителите осъществиха свято дело с мащабни измерения и съдбоносни последици за утвърждаване на българската нация. Колкото и условност да съдържа всяко сравнение, народните будители бих сравнил с философите и мислителите на френското Просвещение, независимо от съществените обществени различия, при които се осъществява дейността им. През 1762 г., когато Паисий Хилендарски завърши своята “История славянобългарская” с патриотичния призив за национално осъзнаване към сънародниците си, то във Франция Жан Жак Русо публикува най-зрялата си книга “Общественият договор”. В нея той формулира идеите си за по-справедливо в социален план ново общество, основано на равенство на гражданите пред закона и ограничаване на частната собственост.

Наричат Френската революция от 1789 година “дъщеря на Просвещението”, тъй като идеите на Волтер, Монтескьо и останалите просветители заре-

диха френския гражданин с нови представи за човека и обществото, за правото на избор и религиозна толерантност. Куриозното е, че френските просветители се стремяха с цялото си творчество да предотвратят революцията, като се проведат радикални реформи. Но съсловното деление с неговата несправедливост, неравенството като фундаментален елемент на абсолютизма, финансовата криза и неуспешната външна политика, най-сетне старият режим и неговите демодирани институции, направиха неизбежна Революцията от 1789 г.

Нашите будители подготвиха с постоянство и знания общественото съзнание и направиха неизбежна българската национална революция. Бихме ли могли да наречем будителите герои при утвърдилото се уважение и заслужен респект на тяхното дело. Герои сме привикнали да наричаме защитниците на отечеството, храбрите на бойното поле, водачите на въстания и завери. Няма на света нации само от герои. Но народите се нуждаят и от мъже с друг вид оръжие – наука и просвета, знания и професионализъм. Това оръжие изковаха народните будители и ни посочиха простата и изстрадана истина кои сме и какви сме, заедно с благородния завет да работим „на ползу роду своему”.

Уважаеми колеги,

Съзнателно назовах скромното си слово, посветено на 1 ноември, „Будители и потомци”. По мое мнение, делото на будителите би останало далеч във времето като обществено явление с носталгичен привкус, ако не потърсим неговите измерения сега, в началото на XXI век. Как се справят потомците с предизвикателствата на един глобализиран свят и с непознати досега изпитания, които той налага? Доколко съществува приемственост между възрожденските идеали и съвременността?

Това са въпроси, чиито отговори не бих могъл да определя като ласкателни за нас, съвременниците.

Безспорно е, че обществените промени в Източна Европа през 1989 г. завариха българската академична общност неподготвена. Професионалното съсловие на университетските преподаватели и учените от БАН се оказаха политически конфронтирани, разединени и ненужно острастени помежду си. Това ни попречи да изпълним една повелителна обществена мисия – да се стопира алчността на реститути и необразовани предприемачи, да не се допуска обособяването на политически партии без колективно начало, бързо превърнали се във властови котерии на амбициозни непрофесионалисти. Съсловието на учени с престижни степени и звания не само че не успя да се намеси адекватно в тези процеси на установяване на примитивен капитализъм и фасадна демокрация, но не успя да защити и собствените си социални интереси, изпадна в пасивност и безпаричие, с малки изключения.

Общества с принизено и неефективно образование, с посредствена наука и разпиляно в емиграция младо поколение не могат да очакват светли перспек-

тиви. Дълбоко съм убеден, че науката и образованието са мощен лост за обществен прогрес и материално благополучие. Настоящото и бъдещето на нацията, защитата на националните интереси и обезпечаването на достойно място на нашата страна в Европа зависи от културата, родолюбието и почтеността на потомците. Мисия трудна и отговорна. Независимо от годините и времето народните будители остават нашето мерило за отговорност, човеколюбие и любов към отечеството.

Уважаеми колеги,

Посветих това слово на народните будители и техните последователи в съвременността. Изпитвам дълбока благодарност и уважение към всички колеги, които създадоха, преподаваха и допринесоха за утвърждаването на нашия факултет като национален център за обучение на специалисти по история, археология и етнография, а по-късно география и право. Наш дълг е да не забравяме онези колеги, които ни напуснаха завинаги. Бих искал с почит да спомена имената на проф. Александър Бурмов, проф. Симеон Дамянов, доц. Христо Коларов, доц. Георги Първев, доц. Георги Плетнъов и неотдавна починалия проф. Йордан Андреев.

Дълбок поклон пред делото на народните будители и техните потомци!